

Tsyganok O. M., Cand. of Phil.,
Kyiv National University of Trade and Economics

SCHEME OF DESCRIPTION OF THE ANCIENT UKRAINIAN POETICS (BASED ON EXAMPLE OF THE KIEV COURSE OF THE YEAR 1724 «VIA» [PATH])

The article proposes a scheme of description of the ancient Ukrainian poetics: 1) Number; 2) Full name in Latin and translated into Ukrainian; 3) Fund and Code; 4) Structure – the names of sections and subsections with reference to the relevant page and extracts of the initial words of each chapter; 5) Important marginalia; 6) Notes. As an example of such scheme, the Kiev poetics «Via» [Path] (1724) is describing for the first time (extant in four manuscripts).

Keywords: *Ukrainian poetics, 1724, manuscript, description.*

Авторський оригінал надійшов до редакційної колегії 10.10.2014

УДК 82.09 (438:477)

Чужа Т. В., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

УКРАЇНЬСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА В ДОРОБКУ ПОЛЬСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ ЛЮДВІКА ЯНОВСЬКОГО

У статті розглянуто біографію, коло наукових інтересів та методи досліджень Людвіка Яновського. Ключова тематика його українських студій – розвиток національної свідомості українців у першій половині XIX ст., у контексті діяльності новоствореного харківського університету та впливу «Історії Русів».

Ключові слова: *харківський університет, «Історія Русів», українська національна свідомість.*

Модерна національна свідомість і розвиток модерних націй були головним мотором політичних і культурних подій початку XIX ст. Процеси націєтворення відбувалися у багатьох регіонах, зокрема розпадалися спільні малорусько-російська та польсько-литовсько-руська політичні ідентичності. Натомість формувалися нові на етнічній основі [Снайдер 2003, 24]. Поняття народу набувало значення найвищої форми суспільної організації, а національні ідеї, проголошені часто письменниками, проникали до багатьох

сфер культурно-літературного та політичного життя. Водночас зароджувався процес історичної міфотворчості, який забезпечував новоутвореним націям міфи початку та культу героїв.

Біля витоків формування романтичної за своєю генезою ідеї народу в Україні лежали, зокрема, два ключові явища. Перше – у сфері організації вищої освіти – заснування Харківського університету (1805), що «знаменувало преромантичне культурне відродження» [Козак 2003, 88]. Запланований як практичне втілення постулату про підвищення рівня освіти, він був одним із важливих проявів ідеї народу. А з іншого боку, потужний вплив на формування національної свідомості українців справила «Історія Русів», яка формулювала сенс ідеї українського народу, спираючись на козацько-старшинську ідеологію автономізму та новітні народотворчі ідеї та західноєвропейські концепції [Козак 2003, 155]. Саме ці два ключові для історії українського національного руху явища знайшли відображення в дзеркалі польського літературознавства на початку ХХ ст., ставши предметом розгляду Людвіка Яновського (1878-1921).

Оскільки біографія Людвіка Яновського практично не висвітлювалася вітчизняним літературознавством, але при цьому становить чималий інтерес через зв'язок з Україною, зупинимось на ній докладніше. Народився він у польському містечку Млава у шляхетській родині, але обоє батьків походили з українських земель: батько – з Київщини, мати – з Волині. Дитячі роки провів у Ставищі на Київщині. Закінчив гімназію в Білій Церкві.

У 1897 році вступив до Київського університету на історично-філологічний факультет. Під керівництвом завідувача кафедри слов'янських літератур Флорінського Яновський почав працювати науково: написав конкурсну роботу «Политическая деятельность Петра Скарги», яка була відзначена медаллю і опублікована коштом університету через декілька років – у 1907. Натомість робота іншого лауреата цього конкурсу Михайла Оксентійовича Стельмашенка (1864-1925) під такою ж назвою була видана набагато раніше – у 1902 р. На працю свого суперника за конкурсом Яновський опублікував різку критичну рецензію в «Квартальнику історичному» (1907): «Ми вже звикли до упередженого ставлення російських істориків, а в багатьох – слабого знання історії Польщі; але такого нецтва і посередності нам ще не траплялося. Цей «твір» не заслуговував би навіть згадки, якби не вийшов як нагороджене дослідження під фірмою такої наукової установи як київський університет» [Janowski 1907, 501]. Яновський закидає Стельмашенку численні фактографічні помилки, безпредметне критиканство «поганих єзуїтів». Можливо, саме після цієї нищівної рецензії була врешті опублікована робота самого Яновського, а, може, справа у зміні політичного клімату після 1905 року.

Високий науковий рівень дослідження Яновський про Скаргу засвідчує, що як вчений він сформувався практично ще у стінах Київського університету. У 1903 р. у Львові під псевдонімом Людвіка Тура опублікував працю «Віленський університет і його значення», яка й визначила основне спрямування його подальших дослідницьких зацікавлень. У 1903 році Яновський закінчив університет і, склавши державний екзамен, отримав диплом першого ступеня і звання кандидата історичних наук. Після цього поїхав до Кракова, щоб там під керівництвом професора Юзефа Третяка продовжити навчання, а також відвідав університети у Лозанні, Женеві, Львові і Мюнхені. Однак невдовзі, у 1904 році, повернувся з-за кордону до Києва і розпочав роботу на посаді вчителя грецької мови IV гімназії. У цей час його дослідницький інтерес був прикутий до історії Кременецького ліцею та університету в Полоцьку.

У 1908 році прийняв запрошення проф. Третяка викладати курс практичної російської мови в Ягелонському університеті. У 1909 р. отримав тут ступінь доктора наук, а ще за три роки став доцентом руської літератури і виконував обов'язки керівника кафедри руської літератури, замінивши на цій посаді Третяка. Але вже у 1913 році після 5 років інтенсивної наукової і педагогічної роботи у Кракові знову повернувся у рідні місця. Основний ужинок цих років на ниві україністики – монографія «Харківський університет на початках свого існування» (1911), де висвітлено історію створення цього навчального закладу та вплив на розвиток української літератури. Продовжував паралельно займатися історією Віленського університету. У 1913 році до книги на пошану Юзефа Третяка з нагоди 45-ліття творчої праці включив дослідження «Про так звану «Історію Русів»», яке тривалий час залишалася практично єдиною розгорнутою характеристикою цього твору у Польщі, хоча й, на думку Валерія Шевчука, тенденційною [Шевчук 1991, 17]. Його ідейне спрямування викликало в Яновського обурення, оскільки поляки показані тут здебільшого гнобителями, які перешкоджали розвитку українського народу. Період перебування у Кракові в 1909-1913 рр. був у науковому житті Яновського найбільш плідним.

З Кракова він повернувся до Києва, де на нього чекали багаті архівні матеріали, і продовжив займатися дослідницькою роботою: «По-перше, я працюю у архіві Чацького, Кременецького ліцею, інших шкіл і Київського університету. Багатство матеріалів досі затримує мене у Києві (...) По-друге, збираю матеріали до своєї роботи з руської літератури про часописи в XIX ст. Просиджую для цього у бібліотеках по обіді» [Wrzosek, Hogoszkiewiczówna 1923, 24]. Початок I світової війни застав Яновського у Німеччині, де він перебував на лікуванні, відтак довелося переїхати до Швейцарії. Там, у Лозанні, в 1915 році видав французькою мовою історію польської освіти

та деякі інші праці. «Все, що Яновський писав у Швейцарії, а видавав по-французьки, по-італійськи, по-англійськи і по-польськи, мало на меті підняти славу польського імені і засвідчити перед усім світом про нашу культуру, яка гідна далі розвиватися у незалежній національній державі» [Wrzosek, Horoszkiewiczówna 1923, 29]. У роки вимушеної еміграції Яновський займався здебільшого громадською роботою та популяризацією досягнень польської наукової гуманітаристики й літератури.

У 1917 році, повернувшись до Києва, став директором заснованої ще до війни жіночої гімназії пані Перетяткович, одночасно вів лекції на Вищих польських наукових курсах, які реорганізував згодом у Польський університетський колегіум. Діяв також тоді у Польському науковому товаристві. Але ця робота тривала недовго, бо вже восени 1919 р. разом з іншими польськими вченими Яновський змушений був терміново виїхати з Києва до Варшави, потім отримав призначення професором до Віленського університету і приступив до викладання на новому місці. Востаннє нагода відвідати Київ трапилася, коли польські війська захопили місто у 1920 році. Тоді за дорученням Польського міністерства освіти він прибув, аби вивезти цінні колекції, які зберігалися в Київському університеті: бібліотеки Кременецького ліцею і Віленської медичної академії, архів Чацького та нумізматичну колекцію. Але раптовий наступ більшовиків завадив цим планам. Повернувшись до Вільна, Яновський обійняв посаду декана Гуманітарного факультету відновленого університету, де поєднував наукову і педагогічну роботу. Вмер у листопаді 1921 р.

Основним напрямком наукових студій Яновського було дослідження історичних процесів розвитку польської освіти на Україні та в Литві (діяльність Віленського навчального округу, Віленського університету, Кременецького ліцею і ін.), започатковане ще під час вивчення політичної діяльності Петра Скарги, першого ректора Віленського університету. Дещо інакше спрямування має розвідка «Харківський університет на початках свого існування» (1911), оскільки виникнення та діяльність цього навчального закладу не вкладалися у рамки проблематики розвитку польського шкільництва на литовсько-руських землях. Змальовуючи заснування та діяльність університету, Яновський спирався на широку джерельну базу, у тому числі, роботи Д. Багалія [Багалій 1904], а також спільну Д. Багалія, М. Сумцова і В. Безескула [Багалій, Сумцов, Безескул 1905]. Проаналізував також зміст тогочасної харківської періодики, зокрема: «Українського Вісника», «Харківського Демокрита».

Попри зрозуміле захоплення прогресивністю польських освітніх структур, які стали результатом діяльності Комісії народної освіти Речі Посполитої та продовжували популяризувати польську культуру на, так званих, «забраних

землях» аж до Листопадового повстання (1831 р.), Яновський зумів оцінити аналогічну роль харківського академічного осередку насамперед для розвитку національної свідомості українців: «Розташований на землях, заселених русинами, де юре він був російським науковим закладом, але племінний склад більшості його слухачів формував його своєрідність. Мало того: сфера науки, вплив справжньої освіти сприяли значною мірою пробудженню творчості рідною мовою, любові до минулого й етнографії краю, а також дослідженням його природи й географії». Серед українських письменників, яким посприяв університет, Яновський аналізує доробок Петра Гулака-Артемовського, Амвросія Метлинського, Григорія Квітки-Основ'яненка, народознавчі дослідження Ізмаїла Срезневського, історичні – Миколи Костомарова. Особливу увагу Яновський звертає також на польські акценти в діяльності університету: лекції з польської літератури, які вів Гулак-Артемовський у 1818-1831 рр., його переклади й переспіви творів польських письменників (Красіцького, Міцкевича), діяльність Северина Потоцького на посаді куратора Харківського навчального округу, роботу викладачів-поляків.

Вчений намагався також простежити вплив харківського університету на піднесення української мови, яка, на його думку, розвивалася спочатку як прояв стихійної любові до рідного краю, але ще без жодних претензій до статусу літературної. Наводив також причини поступової русифікації вищих прошарків суспільства Слобідської України: русифікаторську урядову політику, починаючи від часів правління Петра I та Катерини II, слабку національну свідомість русинів, культурну вищість Росії та несформованість літературної мови. Однак паралельно відзначив пожвавлення національного руху: пізнання свого краю і його минулого, захоплення історією Русі, етнографічні дослідження і бажання писати рідною мовою, а відтак усвідомлення потреби творити вітчизняну літературу. «Це був інстинктивний потяг до висловлення внутрішніх сил рідною мовою. До цієї природної течії приєднався величезний вплив західних і слов'янських літератур, а все це разом розвинуло творчість, яка за пару десятків років досягла, в особі Шевченка, незанихтаних досі у цьому світі висот» [Janowski 1911, 146]. Це фактично єдиний синтетичний погляд на розвиток української літератури від доцента кафедри руської літератури Ягелонського університету, який цілком збігався із підходами тогочасних українських літературознавців – Огоновського, Студинського, Кониського, Петрова, Возняка і ін. Але для тогочасного польського літературознавства проблематика зародження української національної свідомості у контексті історії освіти на Слобідській Україні була новою.

Порівняння Харківського та Київського університетів виглядає не на користь останнього: «У Харкові діяльність нового закладу була серйозною і

плідною: освіта прокладає собі шлях, формується певна група інтелігентних людей, а що найважливіше – пробуджується любов до місцевої літератури – і, таким чином, харківський університет відіграє першорядну роль в інтелектуальному житті Русі і на ціле небо перевершує заснований пізніше київський, суто офіційний заклад, який мав на меті лише русифікацію» [Janowski 1911, 157]. Таке порівняння, на нашу думку, є дещо анахронічним, бо стосується різних історичних періодів, адже діяльність Харківського університету автор вивчав тільки протягом початкового етапу існування, у 1805-1820 рр., а розвиток його alma mater відбувався у цілком інших обставинах та умовах, починаючи від 1831 р.

У наступній україністичній праці «Про так звану «Історію Русів»» (1913) Яновський критикував прояви антипольських настроїв в українському письменстві та історіографії, засуджуючи їх як сповнені негідного почуття ненависті, а іноді й наклепницького змісту, умисних брехливих вигадок: «Власне, головним завданням цієї «історії» було звинувачення польського народу, який творив ганебні справи...» [Janowski 1913, 16]. Однак вчений помітив й особливу роль «Історії Русів» у формуванні національної свідомості українців – творенні національного епосу і міфології, вболіваючи, що це відбувалося на основі брехні і ненависті. Саркастично висміював наскрізні тези: неперервність самостійного державного буття України, шляхетство козацтва (привілеї і винятковість старшини), демократизм українських форм суспільного життя, прив'язаність до православ'я, звеличення військових звитяг та давності релігійних й освітніх інститутів, оспівування мучеництва народу, підозріливість щодо висновків польських істориків. Ось приклад стилю Яновського: «Помиляється той, хто думає, що герої «Історії Русів» просто видатні воїни, вони відзначаються ще й непересічними чеснотами: непідкупні, сповнені великодушності, їм чужа будь-яка зрада тощо. Автор постійно протиставляє ці світлі сторони «Русів» віроломству і легковажності поляків та дикості і грубості росіян» [Janowski 1913, 14].

Здається, докладніше зайнятися «Історією Русів» Яновського змусило вивчення літературної спадщини Віленського ботаніка Станіслава Боніфация Юндзілла, якому він раніше присвятив окрему працю [Janowski 1910]. Затим літературознавець перелічив ще низку критиків та викривачів автентичності «Історії Русів» від Соловйова і Карпова до Стороженка та Іконнікова. Аналізує різної інтенсивності впливи її на українських істориків Скальковського, Маркевича, Костомарова, Максимовича, Бантиш-Каменського та польських – Міхала Гліщинського, Яна Непомуцена Чарновського, Вацлава Александра Мацейовського. На ниві літератури Яновський зазначав вплив на твори російських письменників: «Полтаву» Пушкіна, думи і поеми Конрада Рилєєва,

«Тараса Бульбу» Миколи Гоголя, – та українських: Шевченка («Гайдамаки», «Не знаю, як тепер ляхи живуть», «Тарасова ніч», «Чернець», «Гамалія», «Іван Підкова», «Невольник», «Вибір гетьмана», «Заступила чорна хмара на білу хмару», «Братам-полякам») Євгена Гребінки (повість «Ніжинський полковник Золотаренко»), думи Амвросія Метлинського, Костомарова (драма «Переяславська ніч»), Куліша («Михайло Чернишенко») та інших. Цінність «Історії Русів» як історичного памфлету Яновського не цікавила, натомість її літературну форму він вважав заслабкою, закидаючи шаблонність характерів і монотонність сюжетних схем. Однак при цьому визнав актуальність появи такого твору, котрий задовольняв інтерес на Україні до свого минулого і відповідав потребі мати цілісний його опис.

Вплив на наступні покоління «Історія Русів», за Яновським, справила колосальний, оскільки її мотиви зберігаються і продовжують трансформуватися у різних варіаціях в літературі: «Саме через «Історію Русів» поширився цей нездоровий туман над минулим, отруйні випари якого увібрали в себе численні твори руської літератури: козацькі ідеали, героїку вогню і меча та шкідливе засліплення» [Janowski 1913, 39]. Можливо, через таку «отруйність» української літератури у наступні роки Яновський не опублікував жодної українознавчої праці.

Таким чином, у науковому доробку Людвіка Яновського поглиблено розуміння ключових етапів розвитку української національної свідомості у першій половині XIX ст. Однак, якщо у дослідженні початкового етапу існування Харківського університету вчений дотримувався безсторонності, виступивши із доволі новаторськими тезами, то при розгляді проблематики, пов'язаної з «Історією Русів», не зміг уникнути моралізаторства і сарказму. Вочевидь, на зміну тональності вплинула суспільно-політична атмосфера загострення польсько-українського протистояння у Галичині напередодні I світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Багалеї Д. И.* Опыт истории Харьковского университета. — Харьков, 1893–1904. — Т. 1—2.
2. *Багалеї Д., Сумцов М., Бузескул В.* Краткий очерк истории Харьковского Университета за первые сто лет его существования. — Харьков, 1905.
3. *Козак С.* Український преромантизм: Джерела, замовлення, контексти, витоки / Стефан Козак. – Варшава, 2003. – 227 с.
4. *Снайдер Т.* Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999. Пер. з англ. А. Котенко, О. Надтока / Тімоті Снайдер – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с.

5. Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів» / Валерій Шевчук / Історія Русів. Український переклад Івана Драча. – К.: Радянський письменник, 1991. – С.5-28.

6. Janowski L. O pismach historyczno-literackich Jundziłła / Ludwik Janowski // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie – 1910. – Т.III. – S.1-67.

7. Janowski L. O tak zwanej „Historii Rusów» / Ludwik Janowski. – Kraków, 1913. – 44 s.

8. Janowski L. Rec. na Stelmaszenko M. Polityczeskaja diejatielnost Petra Skargi. Istoryczeskoje isledowanie. Kijew, 1902, str. II, 207 / Ludwik Janowski // Kwartalnik Historyczny, 1907. – S. 501-508.

9. Janowski L. Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805-1820) / Ludwik Janowski – Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1911. – 159 s.

10. Wrzosek A. Horoszkiewiczówna W. Wstęp: działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego / Adam Wrzosek, Walentyna Horoszkiewiczówna // Janowski L. W promieniach Wilna i Krzemieńca. – Wilno: nakładem księgarni Józefa Zawadzkiego, 1923.- S.5-59.

Стаття надійшла до редакції 27.10.13

Чужа Т. В., к. філол. н., асист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

УКРАИНСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОЛЬСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДА ЛЮДВИКА ЯНОВСКОГО

В статье рассмотрено биографию, круг научных интересов и методике исследований Людвига Яновского. Ключевая проблематика его украинских работ – развитие национального сознания украинцев в первой половине XIX века, в контексте деятельности харьковского университета и влияния «Истории Русов».

Ключевые слова: харьковский университет, «История Русов», украинское национальное сознание.

Chuzha T. V., assist., ph.d.,
Institute of Philology Taras Shevchenko University of Kyiv

UKRAINIAN PROBLEMS IN THE RESEARCH WORKS BY THE POLISH LITERARY CRITIC LUDWIK JANOWSKI

The article reviews biography, research interests and research methods of Ludwik Janowski. The key themes of his Ukrainian Studies are development of Ukrainian national consciousness in the first half of the nineteenth century, in the context of the newly created Kharkov University and "History of the Rus'».

Keywords: *Kharkov University, "History of the Rus'», Ukrainian national consciousness.*

УДК 801.83 С. ШАБЛЕВСЬКА

Шалак О. І., к. філол. н., ст. наук. спів.,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАНУ

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У ЗАПИСАХ ПОЛЬСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ СЕВЕРИНИ ШАБЛЕВСЬКОЇ: МЕТОДИКА ФІКСАЦІЇ, ЕДИЦІЯ

Записи Северини Шаблевської – одна з характерних сторінок фольклористики другої половини XIX ст. Текстологічний аналіз публікації «Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu. Skreślila Seweryna Szabłewska» у збірнику «Zbiór wiadomości...» (1883, т. VII) дає змогу розкрити особливості збирацької практики фольклористики. У статті розкрито також особливості едиції записів. Фольклористичні погляди С. Шаблевської формувалися під впливом засад Антропологічної комісії Краківської Академії знань.

Ключові слова: *Северина Шаблевська, едиція, варіант, весілля, гаївка.*

Фольклористична діяльність Северини Шаблевської, як і інших польських дослідників української народної творчості, привертала увагу істориків фольклористики, однак біографічних відомостей про записувачку досі не віднайдено. Свого часу Микола Сумцов відзначив її здобутки у збиранні: «При описі весільних обрядів додано 24 весільні пісні, здебільшого відомі. Опис гри в кривий танець доповнено 12 піснями, із яких три польські» [4, с. 68]. Згадав «нарис» С. Шаблевської (серед інших досліджень